

Tomo Kočar

Pravljica je orožje: pazi se!

We just make the pictures, and let
the professors tell us what they mean.

Walt Disney

Besedo pravljica bomo uporabljali velikodušno. V nadaljevanju besedila ne bomo ločevali med pripovedko, povestjo, mitom, basnijo in sorodnimi vrstami pripovedi. Bistveno je, da gre za izmišljeno zgodbo o izmišljenih osebah, v kateri se pojavljajo tudi nadnaravni dogodki in tipično pravljica bitja, kot so zmaji, čarovnice ali govoreče živali, zgodbo, ki je vsaj glede na svoje korenine starejša od naših najstarejših še živečih prednikov. Zaželeno je tudi, da nas ne more prijete za besedo noben še živ imetnik avtorskih pravic. Naš namen ni dodatno burkanje godlje, ki so jo pripravili jezikoslovci, psihologi, etnologi in drugi pripadniki na papirju miroljubnih poklicev. Želimo le dokazati, da bi morali poznavanje pravljič uvrstiti v vsak resno zastavljen izobraževalni program, in sicer k osnovam samoobrambe, saj smo jim prepuščeni od zgodnje mladosti in na nas pomembno vplivajo do bridkega konca. Če želimo sebe in svoje potomstvo vsaj delno zaščititi pred njimi in tistimi, ki nas z njimi napadajo, potrebujemo znanje. Tako tehnično kot taktično. Kjer to odpove, izbijajmo klin s klinom: uporabimo enega izmed najpogostejših pravljica pripomočkov – zvijačo.

Nekoč, za devetimi gorami

Pravljica kot pripovedna oblika je zagotovo stara nekaj tisoč let, prav tako zagotovo je večino časa slonela na ustnem izročilu. Če hočemo povedati o njej še več, hitro zaidemo v ugibanje. S primerjavo najstarejših ohranjenih pravljič iz različnih delov sveta lahko sklepamo, da so z njimi poskušali najti odgovore na zelo podobna vprašanja. Ker je bilo znanje prvih avtorjev – pripovedovalcev – zelo omejeno, torej podobno, so si podobne tudi

pravljice. Kdo je komu kradel ideje in kdo se je domislil zmagovitega načina pripovedovanja z uvodom, zapletom, vrhuncem, razpletom in drugimi elementi, ni znano, najbrž pa niti ni pomembno. Poglavitno je, da se zavedamo, komu so jih pripovedovali, saj že takoj na začetku trčimo ob napačno splošno predstavo, da so bile namenjene otrokom. To nikakor ni res; prav tako tudi ni res, da mora pravljica imeti srečen konec. Nasprotno, med njene prve naloge sta sodili opozarjanje in vzgajanje. Za oboje pa so potrebni pravila, meje in kazni. In kaj si bo otrok bolje zapomnil od krute usode junaka ali junakinje, ki ni upoštevala opozorila in je po vstopu na prepovedano ozemlje končala v žrelu pošasti? V prvotnih verzijah Rdeče kapice ni lovca. Kar volk požre, tudi prebavi.

Igrajmo se ob pravljicah

Pravljica je svojo svobodno, divjo obliko ohranila do renesanse. Pri življenju jo je ohranjalo pripovedovanje ob domačem ognjišču, za gostilniško mizo, na skupnem ležišču, na katerem se je ob očetu in materi gnetla še kopica otrok, potovala je s popotniki, romarji in trgovci, a je z naraščajočo pismenostjo postala bolj civilizirana. Za pomembno točko v njenem razvoju lahko označimo konec 17. stoletja v Franciji. Takrat so si pravljice pripovedovali v literarnih salonih, jih v celoti ali vsaj po prizorih uprizarjali in se o njih pogovarjali. Včasih je šlo le za pripovedi, prenesene iz "naravnega" okolja pravljice – z dežele, iz gozda, divjine –, včasih za bolj ali manj avtorske priredbe, a vedno so bile namenjene predvsem odraslim. Zakaj ravno Francija? V tistem obdobju je bila gotovo ena izmed vodilnih gospodarskih in vojaških sil, a veliko manj zadržana od Anglije in bolj naklonjena eksperimentiranju. Francoščina je na celinskem delu Evrope veljala za govorico omikanih, bogatih in plemenitih, razvoj tiska je bil ne nazadnje tako daleč, da je zapisovanje in širjenje pravljič (ob drugih vrstah besedil) postalo logistično manj zahtevno in ekonomsko popolnoma upravičeno. Čeprav je zdaj iz obdobja infiltracije pravljič v literaturo najbolj znan Charles Perrault, so za pravljico tedaj še več pomenile dame, saj so gospe, kot je na primer Marie-Catherine d'Aulnoy, ne le vodile že omenjene krožke, ampak tudi zapisovale pravljice in jih izdajale v knjižnih zbirkah. Njihov vpliv na nadaljnji razvoj pravljič je bil velik, vsekakor večji kot vpliv moških pravljičarjev. To nas ne sme presenečati, saj je pripovedovanje pravljič tradicionalno družabni dogodek, moški pa so se večji del zgodovine človeštva raje posvečali vojni, lovu, popivanju in drugim pomembnejšim opravilom. Vloga ženske v pravljici se je pozneje, ko so iz pravljice začeli delati posel in so jo prevzeli moški, precej spremenila. Dobre vile, ženske s čarovniškim

znanjem, morda povzete tudi po zeliščaricah, s katerimi so imetniki monopola nad znanjem le malo prej tako veselo podžigali kresove, so se v večini pravljič umaknile v ozadje, v ospredje so stopile zlobne čarovnice in ljubosumne mačeha. Taktično so se umaknili tudi ljudožerski velikani, zlobni in nesposobni očetje. Moškim je ostala predvsem vloga glavnih junakov, aktivnih nosilcev dogajanja in končnih zmagovalcev, ženske pa so počasi začele prevzemati vlogo poraženk, žrtev in trofej.

Za primer si oglejmo le francosko pravljičico o Palčku, ki je v nemškem zapisu postala Janko in Metka. V obeh primerih gre za revno družino, v kateri starši v strahu pred lakoto otroke zapustijo v gozdu, v obeh se otroci poskušajo vrniti, v obeh nato naletijo na veliko nevarnost, vendar jo z zvijačo premagajo. Toda v francoski verziji so otroci (sedem jih je, konec koncev gre za katoliško deželo) vsi istega spola, v nemški (ta verzija je nastala pozneje) pa je aktiven Janko (potresa kamenčke in nato drobtine, tolaži in varuje sestrico), Metka je le nema opazovalka in občudovalka (čeprav je res, da na koncu vendarle ona opravi s čarovnico; to bi lahko razumeli tudi tako, da umazani posli, kot so čiščenje, kuhanje, prenašanje vode ter kurjenje peči in čarovnic pač ostajajo rezervirani za šibkejši spol). V francoski verziji se hoče otrok znebiti očca, materi se smilijo, v nemški pa je negativka njegova žena (mačeha), očetu pa se smilijo (to je v pravljičici za vsak primer večkrat poudarjeno, celo s tako cenanim stavkom, kot je: "No, prav, pustil ju bom v gozdu, ampak vseeno se mi smilita."). V francoski verziji mož z zaklepanjem kočice onemogoči pot do rešilnih kamenčkov, v nemški to stori žena. V francoski otroci v gozdu naletijo na kočico z zakonskim parom – žena je prijazna, mož pa ljudožerec –, v nemški verziji pa v kočici živi le ženska, ki želi seveda najprej pojesti moža, pomembnejši del obiska.

Za pravljičico, ki vso svojo zgodovino pripoveduje o spremembah, odraščanju, sprejemanju odgovornosti, to pravzaprav ni nič novega. Številne pravljičice spodbujajo prepričanje, da je mogoče svet spremeniti, včasih s pogumom in vztrajnostjo, drugič s čarovnijo. Uspeh junaka nagradi s poroko, bogastvom, modrostjo ali kombinacijo vsega. Tudi po kultivaciji je obdržala svoj subverzivni potencial in nosilci družbe so se ga kaj hitro zavedeli. Naj jo torej pustijo pri miru ali tvegajo revolucijo, po kateri nič več ne bo, kot je bilo? Odgovor je na dlani.

V službi višjih ciljev

Bi se zdelo pretirano, če bi pravljičici pripisali moč državotvornosti? Moda zapisovanja v 17. in 18. stoletju je zagotovo pripomogla k večjemu zavedanju posameznikov in skupin v sosednjih pokrajinah, da sestavljajo večji

narod s skupno tradicijo, skupnim (vsaj knjižnim) jezikom in skupnimi pravljičami. Italija in Nemčija sta odlična dokaza za to in ni naključje, da najslavnejše pravljičice vseh časov najdemo ravno v Nemčiji. Zvesto zapisovanje tradicije s suhoparnim slogom in številnimi opombami je v rokah učenjakov pripeljalo do na prvi pogled strogo znanstvenega dela, namenjenega zbiranju prahu v kaki temačni knjižnici. Z dodajanjem ilustracij in predvsem nenehno predelavo pa je končno nastala zbirka, ki jo po vsem svetu poznamo kot Grimmove pravljičice, najuspešnejša nemška knjiga vseh časov. Grimmove pravljičice so bile tako priljubljene, da so kmalu prestopile meje, osvojile nova ozemlja in v tujini doživele prav tako izjemen uspeh. Sloviti irski dramatik Bernard Shaw je na primer gospoda Grimma z njegovimi pravljičami označil kar za svojega najljubšega avtorja, čeprav je bil ta poklon očitno namenjen predvsem pravljičam, saj bi se lahko Shaw v nasprotnem primeru potrudil vsaj toliko, da bi ugotovil, koliko Grimmov je pravljičice pravzaprav zapisalo (ob Jacobu in leto mlajšemu Wilhelmu, ki sta pravljičice zapisovala, omenimo vsaj še Ludwiga, ki jih je v več izdajah ilustriral).

Da gre za mogočno orožje, ki lahko še poveča svojo ognjeno moč, sta med prvimi ugotovila že brata Grimm. Prijatelji in sodelavci so ju opozorili, da bi utegnile poleg odraslih zanimati tudi otroke. Vendar bi bilo za to potrebnih nekaj oblikovnih, morda tudi vsebinskih sprememb. Kot močno religiozna človeka sta se, še posebno Wilhelm, zavedala tudi vpliva pripovedi na najmlajše, ki z zgodbami sprejemajo moralne nauke, vzpostavljajo svoja estetska pravila in gradijo vzorce razmišljanja, na katerih bodo zelo verjetno temeljila njihova dejanja, tudi ko bodo odrasli.

Zato sta z zapiski naredila najboljše, kar lahko avtor naredi z resničnostjo. Poneverila sta jih.

Laž ima kratke noge in velik komercialni uspeh

Wilhelm Grimm se je s pravljičami ukvarjal skoraj do konca življenja. Opombe je izpustil, saj jih resni ljudje ne potrebujejo, neresnim pa so tako ali tako le v napoto, izpustil je tudi nekatere dele, ki so se mu zdeli neprimerni ali nevzgojni, in v zameno dodal podrobnejše – zdaj bi morda rekli bolj dramatične – opise drugih. Pravljičice, dotlej nabite s spolnostjo, tudi z incestom in drugimi oblikami zlorab, kletvicami in drugimi oblikami neprimernega vedenja, je pazljivo očistil. V pravljičici o Žabjem kralju v osnutku prve izdaje Grimmovih pravljičic (veliko let pozneje so ga našli v samostanu menihov iz reda trapistov) je princesa zalučala žabca ob steno in je ta padel v posteljo, lep, gol in pripravljen, ona pa je navdušena

legla k njemu; že v prvi tiskani izdaji pa se je opis tega dogodka korenito spremenil. Princeza vrže žabca ob steno, ta se samo spremeni v princa in pade v posteljo. V drugi in vseh poznejših izdajah tudi postelje (če jo omenjamo v istem prostoru, v katerem sta mlada pripadnika različnih spolov, to res že presega meje dobrega okusa) ni več, srečni par se lahko k počitku odpravi šele, ko dobi očetov blagoslov in zaslišimo poročne zvonove. Iz zapiskov in prve izdaje so v poznejših načrtno izginjale gole princeze, ki so osamljene poležavale v visokih stolpih in čakale na možate rešitelje, za neprimerno je bila označena celo nosečnost. Toda moteča ni bila le spolnost. Tradicionalna vloga očeta, na katerega sta bila brata Grimm zelo navezana in je nanju kljub zgodnji smrti močno vplival, je bila zanju tako pomembna, da sta predelala tudi pravljice, ki so očete predstavljale v drugačni luči. Ob že omenjenem Janku in Metki moramo omeniti Mlinarjevo hčer, v kateri mlinar obljubi roko svoje edinke, a mu ta odreče poslušnost in jo zato kaznuje tako, da ji roko odseka (v nekaterih verzijah celo obe in še prsi povrh). Grimma sta pravljico s satansko očetovsko figuro predelovala, dokler nista uvedla še enega lika: hudiča, ki z zvijačo ("Daj mi samo tisto, kar stoji za mlinom!") izmami mlinarjevo obljubo. Tako se klasičen lik iz grške tragedije mimogrede spremeni v dobrodušnega, čeprav naivnega očeta, na katerega res ne moremo biti jezni. Tudi odnos med materjo in hčerjo je svet in nedotakljiv. V prvi izdaji Sneguljčice namreč ni mačeha, ampak kar mama tista, ki postane ljubosumna na svojo hčer. V Pepelki Giambattiste Basileja je na primer Pepelka predstavljena kot morilka (resda mačeha, ne matere), ki se šele pozneje zave, da je pravzaprav le orodje v rokah svoje prebrisane varuške, na koncu pa je za svoje početje celo nagrajena ... Skrajno nevzgojno in za Grimmove pravljice vsekakor neprimerno!

Predelovanje in goljufanje se s tem nikakor ne nehata. Pravzaprav se začneta že v predgovoru, v katerem sta Grimma za najboljšo pripovedovalko in svoj najdragocenejši vir označila Dorotheo Viehmann, preprosto nemško kmetico, ki jima je pripovedovala tradicionalne zgodbe iz domače regije. Toda Dorothea Viehmann je bila v resnici francoska priseljenka, pripadala je srednjemu sloju in bratoma je ob preostalih pripovedih predstavila celotno zakladnico Perraultovih pravljic. Ko so pozneje raziskovalci brali njune zapiske, so opazili, da sta prvoosebne pripovedi iz ženskih ust gladko spreminjala v moški spol, zgodb pa si pogosto niti nista zapisala v celoti, temveč le skicirala zaplet, nato pa iz njega po več predelavah izvlekla tisto, kar zdaj poznamo kot "ohranjanje ustnega izročila".

Kazen naj bo vzgojna

Grimma sta svoj posel obvladala. Ker so pravljice ob takšnih posegih nujno morale izgubiti nekaj privlačnosti, sta je morala na drugi strani vsaj nekaj dodati. Najboljši nadomestek za spolnost je seveda nasilje. Z vzgojnim poudarkom, jasno, da ne bo pomote. Tu Wilhelm Grimm ni imel nikakršnih zadržkov. V prvi verziji Trnuljčice je glavna junakinja mirno spala, dokler je ni odrešil princ, v poznejših pa je zelo natančno opisana četa junakov, ki so se poskušali prebiti skozi trnov gozd in pri tem v hudem trpljenju izgubili življenje. Krvi je toliko, da se zdi nadaljevanje pravljice (v Perraultovih zapisih se Trnuljčica po prebujenju šele dobro začne, saj je princ sin ljudožerke, ta pa pozneje poskusi pojesti svojo snaho in vnučka; v Basilejevi izvedbi pa princ Trnuljčice sploh ne prebudi, ampak jo le spolno izrabi in se vrne k svoji soprogi; to privede do kopice nadaljnjih zapletov) celo nepotrebno, zato v najbolj znani izvedbi Trnuljčice princ in princesa preprosto srečno živita do konca svojih dni. Nasilje, posebno če je šlo za kazen, je bilo v Grimmovih pravljicah vedno dobrodošla poživitvev. Sneguljčica je tako v poznejših ponatisih na poroko povabila še svojo mačeho, a le zato, da so ji lahko natakneli železne čevlje in je morala v njih plesati do mučne smrti; Pepelkini goljufivi sestri sta kaznovani s pticami, ki jima izključujejo oči (očitno obrezovanje stopal, da bi le stlačili nožici v presneti čevelj, ni bilo dovolj kruto); tudi opis pretepanja gojufivega krčmarja v Mizici pogrni je v poznejših izdajah veliko podrobnejši, kot je bil na začetku, in napisan skoraj z naslado. Vendar so končno sodbo vendarle podali bralci, ki so prvo izdajo pravljice Kako so se otroci igrali mesarja sprejeli s takšnim odporom, da je založniki pozneje niso več uvrščali v izbor. Wilhelm tega nikoli ni mogel doumeti, saj se mu je zdela pripoved o otroku, ki med igro zares zakolje svojega brata, mama pa to vidi, ga do smrti pretepe in se šele nato spomni, da je pravzaprav kopala tretjega otroka (ta je seveda tačas že utonil), ter se od žalosti obesi, malo potem pa to stre srce še očetu, lepa lekcija o previdnosti, na katero ne smemo pozabiti med še tako privlačno igro.

O, ljubi bog

In še nečesa ne smemo pozabiti. Boga. Pravljice so seveda starejše od krščanstva in se v številnih elementih ne ujemajo z učenjem Cerkve, toda ta je znala v svoji zgodovini ohranjati in celo krepiti svojo moč prav s spretnim prilagajanjem poganskim navadam in spreminjanjem prastarih praznikov, kot so bile na primer rimske orgiastične prireditve, posvečene boginji plodnosti, v popolnoma sprejemljivo, čeprav res nekoliko plehko valentinovo.

Pravljič torej nikakor ni prepovedala, vendar ni imela nič proti nekaterim popravkom. Grimma sta brez težav črtala vse zunajzakonske spolne odnose in dodala nekaj stavkov, kot je na primer Jankov: “Bog bo pazil na naju”, in simbolike, ki jo spet najdemo na primer v Janku in Metki v obliki belega golobčka, od katerega se Janko ”poslavlja” (v resnici meče drobtinice) in ki izgubljenecema pozneje kaže pot proti rešitvi, do katere pa morata še prečkati vodo (to je jasna simbolika zakramenta sprejetja krsta). Podobno simboliko najdemo še v predelavah Rdeče kapice (Perraultova nese babici kruh in maslo, Grimmova kolač in vino; pri Perraultu je dekličina naivnost nepreklicno kaznovana, pri Grimmu pride nadnaravna odrešitev v obliki lovca; seveda se v Perraultovi verziji, ki vendarle prihaja iz Francije, Rdeča kapica tudi sleče in skoči v posteljo k volku – to je Grimm zbrisal, zato pa toliko bolj hvaležno obdržal rdečo čepico, saj je rdeča barva duhovne zrelosti, zaradi katere bi moral otrok že ločiti med dobrim in zlim; na koncu s smrtjo in vnovičnim simbolnim rojstvom iz volčjega trebuha to tudi doseže), Sneguljčice (jabolko, zaradi katerega smo bili izgnani iz raja, uniči tudi Sneguljčičino srečo; njeno vstajenje iz krste; palčki postavljajo ritualna vprašanja: “Kdo je jedel iz moje posode?”, “Kdo je pil iz mojega vrča?”; mrtvo Sneguljčico umijejo z vodo in vinom; v želji kraljice, ki se zbode v prst, lahko najdemo elemente brezmadeženega spočetja, čeprav ima gotovo po svoje prav tudi Bruno Bettelheim, ki v igli, zabodeni v meso, vidi jasen prizor spolnosti; očitna je povezava med lovcem, ki naj bi otroka odpeljal v gozd, pa v zameno ubije merjasca, z Abrahamovo preizkušnjo v Bibliji, v kateri njegovemu sinu življenje reši oven), Trnuljčice (trnje, ki obdaja grad, spominja na Kristusovo krono, 12 vil na 12 apostolov, ki nimajo dovolj moči za preprečitev nezaželenega dogodka, a lahko omilijo posledice in napovejo rešitev; dolga leta čakanja v popolni tišini so prav tako izrazito mistična, kot se končno prebujenje ujema s predstavo prihoda Odrešenika in bibličnega vstajenja) in številnih drugih pravljicah, ki jih tako dobro poznamo, a njihovo religiozno simboliko po navadi preprosto spregledamo. To seveda ne pomeni, da nam ne pridejo do živega. Nasprotno. Orožje, za katero sploh ne vemo, ima v taktičnem boju neprecenljivo vrednost.

Moči pravljic, njihove simbolike in interpretacij so se dobro zavedali tako psihologi kot politiki. Za ilustracijo nam ne bo treba po zemljevid, le koledar moramo obrniti in se preseliti v nacistično Nemčijo.

Junaki tretjega rajha

Po prvi svetovni vojni so se Nemci srečevali s številnimi težavami. Ni šlo le za boleč poraz v vojni in razbitje številnih iluzij o prihodnosti. Mno-

ge izmed njih je še bolj bolelo, da so se jim pred očmi rušile temeljne vrednote, ob katerih so rasli in se z njimi istovetili. Razvoj kapitalizma je zahteval številne selitve, tradicionalne družine so razpadale, delo je postalo razčlovečeno, zemlja, na katero so bili navezani toliko generacij, jim ni več dajala opore. V takšnem izgubljenem položaju je ljudstvo seveda potrebovalo svoj odmerek pravljic. Zdaj, ko na zgodovino gledamo s primerne razdaje, se zdi, da je bila Weimarska republika le priprava na Hitlerjev vzpon in graditev tretjega rajha. Tako prva kot drugi sta za dvigovanje morale svojih državljanov potrebovala pravljice in oba sta jih našla v zakladnici bratov Grimm. Če je prva dajala poudarek solidarnosti, veri v lepši jutri in nujnosti sprememb, je druga postavila v ospredje junaštvo, tradicijo, družinske vrednote in krščansko ljubezen. Hitlerjevo ministrstvo za propagando je v nekaj korakih prevzelo nadzor nad izobraževanjem, mediji in vsemi oblikami umetniškega izražanja. Čeprav povprečen državljan večine sprememb ni opazil, so delovale. Ko so se v prvih bojnih vrstah znašle pravljice o zvestobi, vdanosti, pogumu in žrtvovanju, ki so temeljila na nordijskih mitih, se je začelo dozdevati, da stvari vendarle počasi spet prihajajo na svoje mesto. Pridni so nagrajeni, lenuhi in goljufi kaznovani. Svetlolasi in belopolti junaki neustrašno premagujejo ostudne pošasti in pohlepne židovske trgovce, njihove lepe in ponižne ženske pa jih pri tem brezpogojno podpirajo in jim nenehno rojevajo otroke. V večini pravljic je v družini izrazit konflikt, a vendar družini kot instituciji nihče ne nasprotuje. Oče ostaja glava družine, vse pomembne odločitve so njegove, naloga žene je, da ga podpira, hčere, da si na spodoben način poišče moža, sin mora od doma, a le zato, da bi se lahko pozneje zmagovito vrnil. Zavržena otroka v Janku in Metki se vrneta k staršem, ki so ju pustili na cedilu, izgnani sinovi v Mizici, pogrni se svojemu krutemu in topoumnemu očetu brez težav odpustijo, uspeh nastopajočih se ne meri po spremembah, ki jih dosežejo, ampak ujemanju s pričakovanji, ki jih morajo izpolniti. Junaki torej sprejemajo odločitve, toda te v resnici niso njihove. Princi so pogumni in ne zapravljajo časa z razmišljanjem, ženske so preproste in požrtovalne, otroci delavni, družine velike, saj le plodovitost zagotavlja nenehen dotok delovne in vojaške sile, brez katere moč države pač ne more povečevati. In vsi živijo v pravljici, v kateri je superiornost bele rase nesporna, vlada pa ji modri in pravični kralj Adolf.

Kot sta Grimma lepo zapisala v eni svojih manj znanih pravljic O miši, ptici in klobasi, pa si tudi takrat, "ko gre vse tako, kot je treba, zaželiš spremembe". Nemško ljudstvo je bilo po letih življenja v pravljici postavljeno na trda tla. Že pred drugo svetovno vojno ga je zapustila kopica

izjemnih umov. Vsi, ki niso želeli živeti v skladu s pričakovanji, ki niso bili prave rase, vere ali barve ali ki niso verjeli v uradno potrjene pravljice, so odpotovali čez mejo. Veliki beg znanja se je končal po vojni z delitvijo plena, pri kateri so si zavezniki prilastili na tisoče pomembnih patentov. Američani so od takrat lahko brez plačila pravic izdelovali svoj aspirin. Moč se je nepreklicno preselila čez Atlantik in z njo tudi pravljica.

Ime mi je Disney, Walt Disney

Leta 1940, ko se je v Evropi vojna šele začinjala, je Walt Disney tržišču ponudil delnice svoje družbe. Za pet dolarjev si je vsakdo lahko kupil svoj košček sanj in udeležbo pri dobičku. Takrat je bil striček Walt že nesporni kralj v deželi filmske magije, a za razumevanje njegove vloge pri razvoju pravljice moramo na kratko pojasniti njegov izvor. Izhajal je iz precej revnega okolja, v mladosti je bil pod močnim vplivom sicer odtujenega očeta, animiranega filma se je lotil, ko je bil ta še v povojih, in po trdem delu je dosegel lepe uspehe, ki pa so zvođeneli, ko mu pohlepni lastnik studia ni ponudil poštene pogodbe (avtorske pravice je nadziral tudi brez Disneyja) in mu je za povrhu še "ukradel" najboljše risarje. Takrat si je Disney prisegel, da bo sam nadziral celoten ustvarjalni proces, zadržal zase vso slavo (svojih risarjev dolga leta v najavah in odjavah ni niti omenjal) in se z zvijačo prebil čisto na vrh.

Animirani film, ki je bil tedaj še v povojih, je bil kot nalašč zanj. Proces zapisovanja pravljič je ljudstvu nekako odvzel moč in jo dal bogatim in izobraženim, se pravi pismenim, film pa je to krivico vsaj na videz popravljaj. Množice so drle v dvorane in osuple zrlle v filmske trike, ne da bi jih kaj prida zanimala zgodbe. Disney je bil vedno prvi, ko je bilo treba uvesti novo tehnologijo, ni mu bilo žal denarja za drage kamere in številne eksperimente, med katerimi so le redki upravičili svojo ceno. Uvedel je sinhronizirano risanko in risanko v barvah. Bil je tudi dovolj pameten, da se je zavedal moči zgodbe, h kateri se je nekega dne le moral vrniti, saj se je občinstvo tehničnih dosmislic hitro naveličalo. Disney je bil velemejster v poznavanju avtorskega prava in je znal vsak svoj lik zavaruje z obstoječimi (podjetje je na Floridi celo tožilo človeka, ki si je brez dovoljenja vtetoviral Disneyjeve junake!) in še neveljavnimi zakoni, kajti zanj so jih tudi spreminjali (mišek Miki bi sicer moral že leta 2003 postati javna last, a je ameriški kongres po daljšem razpravljanju in znatni finančni injekciji sklenil, da se to lahko zgodi šele dve desetletji pozneje), največje zasluške pa je ustvaril prav s pravljičami, ki so bile proste avtorskih pravic. Brez pomislekov jih je predeloval in obdeloval, z odlično

distribucijo in podporo iz zaledja (Disneyjevo podjetje je tesno povezano z vzgojno-izobraževalnim sistemom, saj občasno šolarje brezplačno povabi v katerega izmed svojih parkov, finančno podpre akcijo izbiranja učitelja leta, ima v lasti več zabavno izobraževalnih programov ...) je dosegel, da so prav njegove verzije Sneguljčice, Ostržka, Trnuljčice, Pepelke in Obutega mačka tiste, ki jih današnji otroci poznajo kot "prave". Izvirnike, o katerih smo sicer že ugotovili, da so bili že nešteto krat predelani, je pogosto očistil do neprepoznavnosti. Če se nam še zdi sprejemljivo, da je v Disneyjevem Obutem mačku glavni junak človek, ne maček, zbuja toliko večjo skrb, da je v Sneguljčici pravzaprav glavni princ, ne Sneguljčica. Z nekaj kritičnega razmisleka ugotovimo celo, da so od nje pomembnejši tudi palčki, ki pred Disneyjem za svojo nalogo v zgodbi niso potrebovali niti imen! Tako sta Disney in po njegovi smrti (legenda o njej močno spominja na Sneguljčico v stekleni krsti, saj naj bi primerno ohlajen čakal na razvoj medicinske znanosti, dokler ga ne bo znala obuditi in ozdraviti) njegovo podjetje vsem svojim gledalcem nedvoumno posredovala pravila vedenja v moderni, porabniški družbi.

Vzemimo za primer Ostržka Carla Collodija, lutko, za katero si njen "oče" želi, da bi postala deček. Po nizu zapletov in napak se to na koncu zares zgodi. Disney je zgodbo zastavil podobno. Toda že površen gledalec, ki je prebral Collodijevo verzijo, hitro opazi razlike v izvedbi. Disney zadeve poenostavlja. Spoštovanje avtoritete spremeni v poslušnost, nesebičnost postane želja po ugajanju, pravi deček je po Disneyjevem prikazu ubogljiv in predvidljiv, torej porabnik, ki ne postavlja neprimer- nih vprašanj. Pravzaprav ne postavlja nobenih vprašanj, saj spraševanje lahko pomeni, da trenutno veljavna resnica in z njo družbeni red nista edina pravilna ali mogoča.

Disney je bil poklicni vojskovodja, ki je taktično zavzemal vse strateško pomembne točke. Otroci mu niso zadoščali, sem in tja lahko kako vprašanje postavijo tudi odrasli. Zato je Disney odprl nekaj novih front s podjetji, ki snemajo pravljice za odrasle. Touchstone pri občinstvu utrjuje znanje, ki ga je to osvojilo že v mladih letih. Pri tem se ne ozira kaj prida na zgodovinska dejstva, ampak predvsem sporoča, kdo je dober in kdo slab (pa ga bomo že spreobrili; če ne bo šlo z "umetnostjo", imamo tam zadaj še nekaj kasetnih bomb in osiromašenega urana), saj na primer v filmu Dobro jutro, Vietnam daje vtis, da so Američani med vojno v Vietnamu grozili predvsem z rokenrolom in humorjem; v Čednem dekletu se uporno dekle neprijazni prodajalki v trgovini maščuje z nakupovanjem (!) in nato brez pomislekov prestopi iz svobodnega, čeprav neuglednega poklica na mesto, ki ji v družbeni ureditvi pripada (trofeja ob premožnem poslovanju), v Prvinskem

nagonu pa nam je kljub za kriminalni žanr nepoštenemu načinu pripovedovanja (konec je bil narejen šele po preizkusu pred testnim občinstvom) ves čas jasno, da je umore lahko zakrivila samo ženska, ki svoje družbene vloge ni sprejela (ali je kriva lezbijka, karieristka ali promiskuitetna izobraženka s temačno preteklostjo, ki povrh vsega še kadi), glavni junak pa je kljub vsem svojim napakam (nezvest, nagnjen k alkoholu in izprijenim spolnim tehnikam, na cedilu pusti prijatelja in – da, tudi on kadi, a ga je v to zapeljala ženska) lahko samo moški.

Oh, te pravljice, kako radi jim verjamemo!

Vzemi jo v roke!

Pravljice so najnevarnejše ravno zato, ker nam tako zlezejo pod kožo. Vsi si želimo biti radovedni, presenečeni, očarani, izzvani, želimo verjeti, da so spremembe mogoče, da se lahko zgodijo kjer koli, kadar koli in komur koli, da lahko sami vplivamo na svojo usodo. Vsi si želimo verjeti v pravljice, v katerih sta poštenje in trdo delo nagrajeni, v katerih močni pomagajo slabotnim, v katerih sposobni ne kujejo dobička iz tuje nesreče, v katerih smo vsi strpni. Z veliko žlico smo zajemali pravljice o navadnih, skromnih, odkritosrčnih ljudeh, ki lahko z vztrajnostjo in marljivostjo splezajo na vrh steklene korporacijske gore in ob tem svoje vrline ne le obdržijo, ampak jih celo okrepijo. Vsi bi radi verjeli v pravljico o medgeneracijski solidarnosti, kakovostnem javnem zdravstvenem sistemu, politiki za blaginjo volivcev, o stabilni rasti gospodarstva, varnih delovnih mestih in zanesljivi dolgoročni rasti tečajev na borzi.

Vsi verjamemo, da so pravljice namenjene predvsem otrokom, da jim lahko zaupamo vlogo varuške, da jih lahko prepustimo pravljicam in se sami posvetimo resnejšim opravkom, pa čeprav so sporočila številnih pravljic precej zapletena in bi jih morali otroci poskušati prežvečiti v družbi s starejšimi, bolj izkušenimi osebami. Seveda dobri starši hitro opazijo, da se otrok po poslušanju določene pravljice ponoči nemirno premetava, tlači ga mora, pred spanjem v omari išče čarovnice in pošasti ... Mu bodo pravljico poskušali razložiti? Ne, raje mu bodo ponudili drugo, nežnejšo, sprejemljivejšo in nezahtevnejšo. Če bo njen avtor vanjo vpletel še komercialno sporočilo, nič za to. To je celo zaželeno. Otrok, ki pozna letečega slončka ali pojočo ovco, bo v trgovini vsaj takoj vedel, česa si želi, in ne bo zapravljaj dragocenega časa za izbiranje ali morda celo premišljevanje.

In ob tem vsi verjamemo, da otrok raste in se razvija pod našim vplivom, pravljice pa delajo za nas in ne nasprotno. Saj so vendar samo pravljice, kajne?

Vsi? Očitno se vsaj nekateri le zavedajo moči pravljic in jih s pridom uporabljajo za doseg svojih ciljev, ki še vedno upravičujejo sredstva. Pravljice po pravici uvrščamo med najnevarnejša orožja, saj jih ne moremo prepovedati (po prepovedanem segamo še raje), popraviti (z vsako mutacijo postanejo nevarnejše) ali se jim izogniti (še preden se zavemo sveta okrog sebe, nas že okužijo). Lahko jih torej poskusimo uporabiti v svoj prid, a prej ali slej se bodo obrnile proti nam in takrat nam bo trda predla. Z njimi se mora prej ali slej spopasti vsak sam, golorok, brez upanja na okrepitev. Kdor pride nepoškodovan iz spopada z eno, se mora takoj spoprijeti z drugo, tretjo in tako v neskočnost. Ostane nam le, da se poskušamo čim dlje obdržati na nogah in se bojevati, samo bojevati, brez možnosti končne zmage.

Do konca svojih dni.